

**ԱՌԱՋԱՎՈՐԱՍԻԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՎԻՊԱԿԱՆ
ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ ԿԱՐՍ-ՇԻՐԱԿՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱԾՐՋԱՆՈՒՄ¹**

Էսթեր Խեմյան

Ամփոփում

Սույն ուսումնասիրությունը նվիրված է այն պատմավիպական կերպարներին, որոնք փոխ են առնվել առաջավորասիական բանահյուսական ավանդույթից: Ավանդական բանահյուսության մի շարք ժանրեր (իրապատում և հրաշապատում հեքիայթ, ավանդություն, գրույց, հուշապատում և այլն) իրենց խորքում պահպանում են ժողովրդի պատմության հեռավոր արձագանքները: Յուրաքանչյուր ազգի պատմության վրա խոր կնիք թողած պատմական դեպքերն ու դեմքեր հիմք են հանդիսացել պատմավիպական պատումների համար: Այն պատմական դեմքերը, որոնք իրենց հռչակով, կատարած լավ ու վատ գործերով համընդհանուր ճանաչում են ձեռք բերել, միաժամանակ նաև բանահյուսական հերոս դառնալու նախադրյալներ են ունեցնել, ժամանակի ընթացքում ոչ միայն վերածվել են պատմավիպական կերպարների, այլև փոխանցվել են մի ազգից մյուսին:

Ուսումնասիրությունը կատարվել է «Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը» և «Շիրակ. հայոց բանահյուսական մշակույթը» ժողովածուներում ընդգրկված հանրահայտ պատմավիպական կերպար-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՍ Բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի 25RG-6B114 ծածկագրով նախագծի շրջանակում:

ների անվան շուրջ ստեղծված պատումների հիման վրա: Նկատի առնելով իրական պատմական դեմքերի ապրած ժամանակաշրջանը և ազգային պատկանելությունը՝ ուսումնասիրության համար կիրառվել են պատմահամեմատական և պատմաաշխարհագրական մեթոդները:

Կարս-շիրակյան տարածաշրջանի վիպական բանահյուսության մեջ իրենց տեսակով առանձնանում են առաջավորասիական տարածաշրջանից փոխառնված պատմավիպական կերպարների անվան շուրջ թե՛ փոխառյալ, թե՛ տեղական պյուժեների զարգացումները: Պատմավիպական կերպարների ընդգրկումը ժամանակագրորեն ներկայացնում է մի հսկայական ժամանակահատված՝ սկսած ասորաբաբելական ժամանակներից մինչև վերջին հարյուրամյակը: Առաջավորասիական պատմավիպական կերպարներից կարս-շիրակյան տարածաշրջանում հիմնականում շրջանառվել են Խիկար Իմաստունի, Սողոմոն Իմաստունի, Ալեքսանդր Մակեդոնացու, Դանանդա Բահլուլի, Լոխման Հեքիմի, Լենկ Թեմուրի, Շահ Աբասի, Սուլթան Մուրադի, Սուլթան Սուլեյմանի մասին պատումները: Վերոնշյալ պատմական դեմքերի մասին գրական հուշարձանները թարգմանաբար, իսկ բանահյուսական պատումները բանավոր ճանապարհով փոխանցվել են մի ազգից մյուսին, որը տնտեսական, քաղաքական և մշակութային դարավոր շփումների հետևանք է: Փոխառյալ պատմավիպական կերպարների մասին բանահյուսական պատումները և՛ թեմատիկ, և՛ ուսուցողական, և՛ բարոյախրատական ընդգրկում և նշանակություն ունեն:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առաջավորասիական բանավոր ավանդույթից փոխառնված պատմավիպական կերպարները կարս-շիրակյան տարածաշրջանում պարարտ հող են գտել, սերտանել են տեղական նմանատիպ պատումներին, ձեռք են բերել ազգային նկարագիր և բավարարել հայ ունկնդրի պահանջները: Քննությունը ցույց է տալիս նաև, որ ներմուծված առաջավորասիական պատմավիպական կերպարներին վերագրվող մոտիվները կայուն են, և յուրաքանչյուր կերպար ունի իրեն բնորոշ պյուժեներ և մոտիվներ:

Բանալի բառեր՝ *պատմալիպական կերպար, պատում, առաջախորասիական տարածաշրջան, փոխառություն, բանահյուսություն, գրական հուշարձան, պոեմ, վշակույթ:*

MIDDLE EASTERN HISTORICAL-EPIC CHARACTERS IN THE KARS-SHIRAK REGION

Ester Khemchyan

Abstract

This study is devoted to historical-epic characters borrowed from the Middle Eastern folkloric tradition. Some genres of traditional folklore (realistic and fairy tales, legends, epic narratives, memorats, etc.) fundamentally preserve distant echoes of a people's history. Historical events and figures that left a deep imprint on the history of each nation served as the foundation for historical-epic narratives. Those historical figures who achieved universal recognition through their fame and activities, both good and bad, simultaneously had the prerequisites to become folkloric heroes; over time, they not only became historical-epic characters but were also transmitted from generation to generation.

The research is based on stories surrounding the names of well-known historical-epic characters included in the collections "Kars. Armenian Folklore Tradition" and "Shirak. Armenian Folklore Tradition." Taking into account the life periods of actual historical figures and their national affiliation, comparative-historical and historical-geographical methods were employed for the research.

In the epic folklore of the Kars-Shirak region, both borrowed and local plot developments stand out around the names of historical-epic characters borrowed from the Middle Eastern region. The scope of historical-epic characters chronologically represents an immense period, ranging from Assyro-Babylonian times to the last century. Among Middle Eastern

historical-epic characters, stories about Ahiqar the Wise, Solomon the Wise, Alexander the Great, Danande Bakhulul, Luqman, Tamerlane, Shah Abbas, Sultan Murad, and Sultan Suleiman mainly circulated in the Kars-Shirak region. Literary monuments about the aforementioned historical figures were translated, while folk tales were transmitted orally from one people to another, which is a consequence of centuries-old economic, political, and cultural contacts. Folkloric tales about borrowed historical-epic characters have both thematic and educational-didactic content and significance.

The research shows that historical-epic images borrowed from the Middle Eastern oral tradition found fertile ground in the Kars-Shirak region, merged with similar local plots, acquired national character, and satisfied the needs of the Armenian listener. The research also demonstrates that the motifs attributed to borrowed Middle Eastern historical-epic characters are stable, and each of them has its own characteristic plots and motifs.

Key words: *historical-epic character, epic narrative, Middle Eastern region, borrowing, folklore, literary monument, plot, culture.*

ПЕРЕДНЕАЗИАТСКИЕ ИСТОРИКО-ЭПИЧЕСКИЕ ПЕРСОНАЖИ В РЕГИОНЕ КАРС-ШИРАК

Эстер Хемчян

Аннотация

Настоящее исследование посвящено историко-эпическим персонажам, заимствованным из переднеазиатской фольклорной традиции. Некоторые жанры традиционного фольклора (реалистическая и волшебная сказка, придание, сказ, меморат и т.д.) в основе хранят дальние отклики истории народа. Исторические события и лица, оставившие глубокий след в истории каждого народа, служили основой для историко-эпических сказов. Те исторические лица, которые своей сла-

вой, хорошей и плохой деятельностью добились всеобщего признания, одновременно также имели предпосылки стать фольклорными героями, со временем не только стали историко-эпическими персонажами, но и передавались из поколения в поколение.

Исследование выполнено на основе рассказов вокруг имен известных историко-эпических персонажей, включившихся в сборниках «Карс. фольклорная традиция армян» и «Ширак. фольклорная традиция армян». Учитывая период жизни реальных исторических личностей и их национальную принадлежность, для исследования были использованы сравнительно-исторический и историко-географический методы.

В эпическом фольклоре карс-ширакского региона выделяются как заимствованные, так и местные сюжетные развития, вокруг имен историко-эпических персонажей, заимствованные из переднеазиатского региона. Обхват историко-эпических персонажей хронологически представляет огромный период, начиная от ассиро-вавилонских времен до последнего столетия. Из переднеазиатских историко-эпических персонажей в карс-ширакском регионе в основном циркулировались рассказы о Хикаре Премудром, Соломоне Премудром, Александре Македонском, Дананде Бахлуле, Лукмане, Тамерлане, Шах Аббасе, Султан Мураде, Султан Сулеймане. Литературные памятники о вышеупомянутых исторических личностях переводились, а народные сказания передавались устно от одного народа к другому, что является следствием многовековых экономических, политических и культурных контактов. Фольклорные сказания о заимствованных историко-эпических персонажах имеют как тематическое, так и обучающее и нравоучительное содержание и значение.

Исследование показывает, что историко-эпические образы, заимствованные из переднеазиатской устной традиции, нашли благодатную почву в Карс-Ширакском регионе, слились с аналогичными местными сюжетами, приобрели национальный характер и удовлетворили потребности армянского слушателя. Исследование также показы-

васт, что мотивы, приписываемые заимствованным переднеазиатским историко-эпическим персонажам, устойчивы, и каждый из них имеет свои характерные сюжеты и мотивы.

Ключевые слова: *историко-эпический персонаж, сказ, Переднеазиатский регион, заимствование, фольклор, литературный памятник, сюжет, культура.*

Նախարան

Առաջավորասիական տարածաշրջանի ժողովուրդների հետ տնտեսական, քաղաքական և մշակութային դարավոր շփումները նշանակալի հետք են թողել հայ ժողովրդական բանահյուսության երկացանկի վրա: Ի թիվս պատմական Հայաստանի գավառների՝ կարս-շիրական տարածաշրջանի վիպական բանահյուսությունը ևս ազդեցություններ է կրել առաջավորասիական ժողովուրդների բանահյուսական ժառանգությունից: Հատկապես հիշյալ տարածաշրջանից փոխառնված պատմավիպական կերպարները և դրանց մասին պատումները նոր միջավայրում տեղական բանահյուսական ավանդույթին հարմարվելով՝ ձեռք են բերել տեղական դիմագիծ՝ բավարարելով հայ ունկնդրի պահանջները:

Պատմության մեջ նշանակալի հետք թողած հայտնի պատմական դեմքերի մասին իրական պատումները հիմք են հանդիսացել բանահյուսական պոեմների համար, ձևափոխվել և նոր դրվագներ են ընդունել պատումի մեջ՝ վերջնականապես դառնալով սիրված և կենցաղավարող բանահյուսական միավոր: Այդ ճանապարհին անցած հանրահայտ պատմական դեմքերից են Խիկար Իմաստունը, Սողոմոն իմաստունը, Լոխման Հեքիմը, Ալեքսանդր Մակեդոնացին, Դանանդա Բահլուլը, Հարուն ալ Ռաշիդը և այլք:

Խոշոր անհատականությունները և հայտնի պատմական դեմքերն իրենց ապրած ժամանակաշրջանում կենդանի օրինակներ և ընդօրինակելի բարոյական կերպարներ էին հասարակության համար: Թե

այս հանգամանքով պայմանավորված և թե նրանց հեղինակությունն ավելի բարձրացնելու նպատակով՝ դեռևս նրանց կենդանության օրոք կենսագիրները հեղինակել են գրքեր, որոնցում ներկայացվել են նրանց վարք ու բարքը (օրինակ՝ Կեղծ Կալիսթենեսի «Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը»): Փոխներթափանցման սկզբունքով պայմանավորված՝ գրավոր սկզբնաղբյուրները հիմք են ծառայել բանահյուսական պատումների համար և հակառակը՝ բանահյուսական պատումներն օգտագործվել են պատմական անձանց կենսագիրների կողմից: Վերոնշյալ պատմական դեմքերի մասին գրական հուշարձանները թարգմանաբար, իսկ բանահյուսական պատումները բանավոր ճանապարհով փոխանցվել են մի ազգից մյուսին՝ ընդլայնելով տվյալ պատմական անձի ճանաչելիության և ազդեցության ոլորտը:

Կարս-Շիրակյան տարածաշրջանի փոխառյալ պատմավիպական կերպարներից յուրաքանչյուրն ունի սյուժեների և մոտիվների սեփական տարածքը: Հերոսների մի մասը (Խիկար, Սողոմոն, Բահլուլ, Լոխման) կրում են Իմաստուն պատվանունը, որով բնորոշվում են նրանց անաչառ մոտեցումները և արդար դատ վարելու կարողությունը, շրջապատի մարդկանց ճիշտ խորհուրդներ տալը, մատաղ սերնդին դասխարակելը, մարդու հիվանդությունները բուժելն ու առողջությունն ապահովելը և այլն:

Հերոսների մյուս խումբը (Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Լենկ Թեմուր, Շահ Աբաս, Սուլթան Մուրադ, Սուլթան Սուլեյման) միապետներ, պետական գործիչներ և նվաճողներ են՝ իրենց դրական և բացասական գործունեությամբ: Առաջնորդվելով հերոսների գործառնությամբ նմանություններով ու տարբերություններով, ինչպես նաև հասարակության կողմից ընկալվող չափանիշներով՝ Կարս-Շիրակի պատմավիպական կերպարները պայմանականորեն դասակարգել են ըստ սյուժեների թեմատիկայի: Ըստ այդմ՝ Կարս-Շիրակում անմիտ ու անհեռատես մարդուն խորհուրդներ տալու և մահապատժից փրկելու մոտիվը, որն ի սկզբանե պատմվել է Խիկար Իմաստունի մասին, վերագրվում է Խիկարին և Դանանդա Բահլուլին: Պատումները գրեթե նույնական են:

Սողոմոնյան բազմաթիվ մոտիվներից Կարս-Շիրակ տարածաշրջանում կենցաղավարել են հետևյալ մոտիվները.

- ա) Սողոմոնի վերաբերմունքը կանանց անմիտ պահանջներին, և թոշունների իմաստությունը ի հակակշիռ Սողոմոնի իմաստության,
- բ) Սողոմոնի անմտածված խորհրդի եղեռական վախճանը,
- գ) Աստված Սողոմոնին իմաստություն է շնորհում,
- դ) Սողոմոնը խախտում է աստծո պատվիրանները:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու մասին շիրակյան պատումում միավորվել են մի քանի հետաքրքիր մոտիվներ, որոնցից գլխավորը Մակեդոնացու մահվան մոտիվի զարգացումներն են:

Սուլթան Մուրադի մասին կարս-շիրակյան պատմմաշարը կազմված է հավանաբար իրական հիմք ունեցող դեպքերից: Միաժամանակ Սուլթան Մուրադին են վերագրվել երկեղջյուր Ալեքսանդրի և շահաբասյան մի շարք հանրահայտ մոտիվներ:

Նկատի ունենալով պատմավիպական կերպարների բազմազանությունը և թեմաների ընդգրկման շրջանակը՝ սույն ուսումնասիրության մեջ կանդրադառնանք միայն Խիկար Իմաստունի և Սողոմոն Իմաստունի կարս-շիրակյան դրսևորումներին:

Խիկար Իմաստուն

Ըստ ուսումնասիրողների քննության՝ Խիկար Իմաստունն իրական, պատմական անձնավորություն է և եղել է Ատրեստանի թագավոր Սենեքերիմի (720-681 թթ. մ.թ.ա.) դպիրն ու խորհրդականը¹: Խիկարի խրատները համընդհանուր ճանաչում են ունեցել առաջավորասիական ժողովուրդների մոտ: Ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ խրատաբանությունը կազմում է խիկարյան պոեմների առանցքը: Կարս-շիրակյան տարածաշրջանի բանահյուսական սկզբնաղբյուրներում Խիկարի խրատները միտված են անհասկացող մարդուն զգուշացնելու և պաշտպանելու վերահաս վտանգից: Հեքիաթի այս տիպը մեծ տարածում ունի հայ բանահյուսական ավանդույթում և վերա-

¹ Խիկար Իմաստունի մասին տե՛ս Է. Խեմչյանի «Խիկար Իմաստունի պոեմները Շիրակի և Կարսի բանահյուսության մեջ» հոդվածը [5, էջեր 195-208]:

գրվում է տարբեր հերոսների (Խիկար Իմաստուն, Դանանդա Բահլուլ, Պըլ Պուղի): Կարս-Շիրակ տարածաշրջանում հեքիաթների այս տիպը պատմվում է Խիկար Իմաստունի և Դանանդա Բահլուլի մասին [7, էջ 313, էջ 315]: Շիրակի տարբերակը՝ «Իմաստուն Խիկարի պատմությունը» վերնագրով, գրառել են Սարգիս Հարությունյանը և Արուսյակ Սահակյանը 1969 թ. Ախուրյանի շրջանի Ջաջուռ գյուղում՝ 78-ամյա բանասաց Ավետիք Հարությունյանից¹: Բանասացն այս պատումը լսել է Լոռու Վարդաբլուր գյուղում՝ մի թափառական ծեր աշուղից: Աշուղի ով և որտեղից լինելը հայտնի չէ, բայց այս դրվագը փաստում է, որ խիկարյան (և ոչ միայն) պատումը թափառիկ պյուծե է, տեղից տեղ է անցել աշուղների միջոցով և լսարանի կողմից պահանջարկ է ունեցել: Խիկարյան պյուծեների բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ պատումներում ընդգծվում է նրա անձի կարևորությունն ու հեղինակությունը. «Ժամանակոց Խիկար Իմաստունը թագավորի մտերիմն էր ու խորհրդատուն, թագավորը առանց Խիկարի հեշ գործ չէր էնե, էտորից սավայ թագավորի սեղանակիցն էր ու աջ թևը» [7, էջ 313]: Խիկար Իմաստունի հռչակն այնպես է գրավում մարդկանց, որ շատերը ցանկանում են անձամբ տեսնել և շփվել իմաստունի հետ. «Չարչու մեզը, հեռի լսողաց, մի ավանակ կունենա, կնգան կըսե, օպր.- Ես բղի չարչու խուրդավաղ բղի բառնամ, էրդամ, էնքան բղի ման գամ, օր մինչև էդ Իմաստուն Խիկարին գդնիմ»: [8, FFVIII: 2932,01-2955,00 էջեր]:

Չարչին, հյուրընկալվելով Խիկարի տանը և նրա հետ հայտնվելով թագավորական պալատում, անտեսում է Խիկարի խորհուրդները, ամբաստանվում է գողության մեջ և դատապարտվում մահապատժի: Խիկարը խնդրում է թագավորին՝ թույլ տալ իր հյուրին տուն տանել և գիշերը պահել: Խիկարի կարողությունները իմանալով՝ թագավորը և պալատականները մերժում են խնդրանքը, մտածելով, որ նա խորհուրդ կտա հյուրին: Խիկարը երդվում է հյուրի հետ չխոսել և երդումը պահում է: Սակայն նա ծեծում է էշին և նրան տալիս այն խորհուրդները, որով

¹ Պատումն անտիպ է, բնագիրը պահվում է ՀԱԻԱԲ FF VIII: 2932,01-2955, 00 համարի տակ:

նրա տերը կփրկվի կախաղանից: Այս անգամ չարչին լավ մտապահում է Խիկարի խորհուրդները և ազատվում մահապատժից:

Պատումների այս տեսակը կառուցված է հերոսի վարքագծի երկակի դրսևորումների հակադրության վրա: Նախ՝ հերոսն անհաղորդ է մնում իրեն տրված իմաստուն խորհուրդներին և անծանոթ միջավայրում կորցնելով չափի զգացումը՝ հայտնվում է անելանելի վիճակում, ապա՝ Խիկարի ջանքերի շնորհիվ ստանում է խրատների երկրորդ խմբաքանակը, որի օգնությամբ ճարպկորեն խույս է տալիս մահապատժի ենթարկվելուց: Խիկարյան սյուժեների այս տիպը բարոյախրատական գործառույթ է իրականացնում և ունկնդիրներին անուղղակի ճանապարհով կյանքի դասեր է տալիս: Խիկարյան բարոյախրատական պատումները հավասարակշռում են մարդու վարքի ու պահվածքի թույլատրելիի ու անթույլատրելիի սահմանները, ուշիմ ունկնդրին սովորեցնում են հասարակության անդամի ճիշտ պահվածքն ու փոխհարաբերությունների ընդունված ու դարերով մշակված կանոնները: Խիկարի խրատները կյանքի փորձով ստուգված և բյուրեղացած ճշմարտություններ են, որոնց հետևելով կարելի է խուսափել անհարմար վիճակից: Խրատաբանությունն ու բարոյախրատական եզրահանգումների գործնական նշանակությունը նպաստել է այս սյուժեների տարածմանը:

Սողոմոն Իմաստուն

Հրեաստանի նշանավոր թագավոր Դավիթ թագավորի որդի Սողոմոնը (մ.թ.ա 950 թ.) իր մեծագործությունների շնորհիվ մեծ ճանաչում է ունեցել և հայտնվել է վիպական պատումների առանցքում: Սողոմոն Իմաստունի բանահյուսական կերպարը լայնորեն տարածված էր առաջավորասիական ժողովուրդների բանահյուսական ավանդույթում: Նրա կերպարի ձևավորման ճանապարհին ժողովրդական բազմաբնույթ գրույցները ու պատմական դեպքերը միավորվել, վերաշարադրվել, վերախմաստավորվել ու ձեռք են բերել ժողովրդական զանգվածների հոգեկան ու գեղագիտական պահանջները բավարարող բանահյուսական խորիմաստ ստեղծագործությունների, որոնց կայացմանը

նպաստել է նաև Աստվածաշունչը (Աստվածաշունչ, 1994, Մոսկվա): Սողոմոնյան հանրապետ մոտիվներից մեկը կնոջ պահանջով թռչունների փետուրներից տուն կառուցելն է (ըստ արևելապալոնական հեքիաթների համացույցի՝ CYC 983* տիպ [13, էջ 252]): Կարսի «Սողոմոն իմաստունն ու դերը» [7, Կարս, էջ 315] պատումում Սողոմոնի կանանցից մեկը պահանջում է, որ իր համար թռչունների փետուրներից «բմբլե բերդ» շինի: Թագավորի հրամանով ներկայացող թռչուններին փետրահան են անում, իսկ «քոռ բուն» չի ներկայանում: Սողոմոնը ցանկանում է իմանալ, թե ինչու բուն իր հրամանը չի կատարում: Բուն իր պատասխանով ցույց է տալիս հրամանի անհեթեթությունը և դրա պատճառած և պատճառելիք վնասները. «Բուն ըսավ.- Դու կնգա խաբած ես, դու որ բոլոր դերի բմբուլը պոկես, մենք թոնի ու կարկուտի հառաջ ի՞նչ պիտի էնենք, մեխկ չե՞նք, հարաֆի քամին օր հելավ, քու բմբլե բերդը հո՞ւր կերթա» [7, էջ 315]:

Սողոմոն Իմաստունը հասկանում է, որ բուն ավելի իմաստուն է, քան ինքը և իր մոգական կարողության շնորհիվ, նրան որպես ուտելիք, օրը երեք ճնճողուկ է հատկացնում: Փաստորեն սողոմոնյան այս սյուժեն ավարտվում է ստուգաբանական ավանդությամբ, որն ընդլայնում է պատումի ճանաչողական սահմանները [3, էջ 29]: Ըստ Սարգիս Հարությունյանի՝ հայոց կենդանական աշխարհի առասպելներում կենդանիներն ու թռչուններն իրենց այս կամ այն հատկանիշը ձեռք են բերել առասպելական որևէ նախադեպի հետևանքով: Նախադեպերն ըստ արարման բաժանելով փուլերի՝ Ս. Հարությունյանը երրորդ փուլը կապում է աստվածաշնչյան հերոսների հետ [9, էջ 314]: Ուստի այս փուլը կապվում է նաև Սողոմոն Իմաստունի հետ, որի կամքով ու ցանկությամբ թռչունների որոշ տեսակներ ձեռք են բերում որևէ հատկանիշ [2, էջ 131: 10, էջ FFX: 1054,01-1054,01: 6, էջ FFV:2326,01-2327,00]: Խնդիրն այն է, որ այս մոտիվներում անհնազանդության համար անիծված ու պատժված թռչուններն իրենց իրավացիության և իմաստության շնորհիվ պարզև են ստանում Սողոմոնի կողմից, որը շարունակական է տվյալ թռչնատեսակի համար:

Փետրաթափման մոտիվում Սողոմոնի իմաստությանը իմաստությամբ հակակշռում է բուն, որին առասպելաբանական ավանդույթն օժտել է իմաստության հատկանիշով: Բուն հանդես է գալիս որպես իմաստության խորհրդանիշ և ըստ հունական առասպելաբանության՝ մշտապես ուղեկցում է իմաստության աստվածուհի Աթենաս Պալլասին [12, էջեր 125-129]:

Ինչպես արդեն նշել ենք, սողոմոնյան բանահյուսական պյուժեների առաջացմանը և տարածմանը նպաստել է նաև Աստվածաշունչը: Անշուշտ, Աստվածաշնչի հեղինակներն իրենց շարադրանքում օգտագործել են սերնդից սերունդ անցած ժողովրդական ավանդույթունները, առասպելներն ու գրույցները: Աստվածաշնչյան սողոմոնյան պատումներից շատերը մուտք են գործել ժողովրդական բանավոր ավանդույթ և գրեթե նույնությամբ բանավոր ճանապարհով փոխանցվել: Ըստ Աստվածաշնչի՝ Սողոմոնը ժառանգելով իր հոր՝ Դավիթի գահը, ողջակեզ է մատուցում աստծուն (Եհովային) և խնդրում իմաստություն՝ ժողովրդին դատելու և բարին ու չարը ճիշտ որոշելու համար [1, էջեր 428-429]: Եվ քանի որ նա չի խնդրում ո՛չ երկարակեցություն, ո՛չ հարստություն, ո՛չ էլ թշնամիներին ոչնչացնելու կարողություն, աստված նրան շնորհում է ոչ միայն իմաստություն, այլև՝ այն ամենը, ինչ նա չի խնդրել: Ծիրակյան ժողովրդական պատումը համահունչ է աստվածաշնչյան պատումին. «Դավիթ մարգարեն որ մեռավ, Սողոմոնը հազար անծին էրինջ, հազար գառ մատաղ էրավ, որ Աստված իրան էնքան իմաստություն տա, որ իր ազգը կառավարե, ինչդ որ իրա հերն էր կառավարե» [11, էջ 271]: Սողոմոնի մատաղն ու խնդրանքն ընդունվում է աստծո կողմից. «Դու որ ընտրիր յիմաստությունը, հա՛մ քեզի երգար կյանք կուտամ, հա՛մ էլ յիմաստություն կուտամ, բայց Աստծու պատվիրանքը պահես էնպես, ինչպես որ պահեց հերդ [11, էջ 271]:

Սողոմոնն աստվածային շնորհների օգնությամբ կառավարում է իր ժողովրդին, երկիրը շենացնում է, պալատներ է կառուցում: Սողոմոնի թագավորության տարիները համարվում են հին հրեական թագավորության «Ոսկեդարը»: Սողոմոնի կառուցած տաճարը հիացնում է

բոլորին, իսկ շիրական ավանդագրույցն այն յուրովի է ներկայացնում. «Քրիստոս, որ Էկավ տեսավ պալատը, ըսավ. «Քարը քարին չի մնա, յաշխարքին վերջ կա, կանգուն բան չկա յաշխարք» [11, էջ 272]: Այս ժողովրդական պատումը, խախտելով ժամանակագրական կարգը, Սողոմոնին և Քրիստոսին մեկտեղում է՝ նպատակ ունենալով առաջ մղել աշխարհի վերջի գաղափարը և կասկածի տակ դնելով թվացյալ հզոր կառույցի անկայունությունը ժամանակի հոլովույթում: Նմանօրինակ մտորումներով է պայմանավորված «ամենայն ինչ ունայն է և անցողիկ» ժողովրդական իմաստասիրության եզրակացությունը, որը դրվել է սողոմոնյան և ակեքսանդրյան մի շարք պատումների հիմքում [11, էջ 268-271]:

Սողոմոնյան պլոթներին բնորոշ է Սողոմոնին փորձության ենթարկելու մոտիվը, ըստ այդմ՝ կասկածի տակ է դրվում նրա իմաստությունը: Հասարակ նախքու կամ թռչունների արքայի հետ մրցամարտում Սողոմոնը միշտ պարտվում է և պարզվում է, որ իմաստունից իմաստունը կա: Սողոմոնը փորձության է ենթարկվում նաև որպես հավատացյալ: Կռապաշտ աղջկա նկատմամբ նրա հետաքրքրությունն աղետալի հետևանք է ունենում [11, էջ 272]: Անսալով կռապաշտ աղջկա ցանկությանը՝ նա թեև կեղծ երկրպագում է օտար կուռքերին և զրկվում է ամեն ինչից. «Հրեշտակը ըսավ.- Հա՛մ քու իմաստությունդ առա, հարստությունդ էլ առա, մենակ մե գավազանըմ կը թողնեմ հորդ խաթրի համար: Աստծու պատվիրանները չը պահեցիր» [11, էջ 272]: Ըստ այս պատումի՝ Սողոմոնը դառնում է աննշան մարդ, իսկ մյուս տարբերակներում նա անէանում է և հոգով-մարմնով կորչում: «Այստեղ մենք գործ ունենք կռապաշտության դեմ պայքարի մի դրվագի հետ, որն ուսուցանում է, թե ճշմարիտ հավատից շեղումն ինչ հետևանք կարող է ունենալ» [4, էջեր 161-162]:

Եզրահանգում

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դարավոր շփումների արդյունքում առաջավորասիական բանահյուսական և գրական ավանդույթից փոխառնված պատմավիպական կերպարները կարս-շիրակ-

յան տարածաշրջանում ունեցել են ինքնատիպ զարգացում: Հետագո-տությամբ պարզվել է, որ Խիկար Բմաստունի և Դանանդա Բահլուլի գործառույթները գրեթե նույնական են, և նրանց վերագրվող պատում-ներն ունեն բարոյախրատական ուղղվածություն: Խիկար-բահլուլյան պատումները դաստիարակչական և ուսուցողական նշանակություն ունեն և հայկական միջավայրում ու հայկական նյութի ազդեցության տակ ձեռք են բերել տեղական նկարագիր:

Սողոմոնյան պուժեների քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանք ճանաչողական, ստուգաբանական նշանակություն ունեն: Ակնհայտ է նաև սողոմոնյան պուժեների կապը առասպելների, ինչպես նաև հնա-գույն կրոնների ու դրանց մասին պատկերացումների հետ:

Օգտագործված գրականություն

1. *Աստվածաշունչ. Գիրք իհն և նոր կտակարաններու*, Մոսկվա, «ՉԵՎՍ» հրատ., 1994, 1220 էջ+346 էջ
2. Խեմյան Է. Հ., *Տալուշ // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն*, հ. 21, Երևան ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 314 էջ
3. Խեմյան Է. Հ., *Արևելքի պատմավիպական կերպարների Տալուշի բանահյուսության մեջ // Ոսկե Դիվան, հեքիաթագիտական հանդես*, պրակ 3, 2011, էջ 25-35:
4. Խեմյան Է. Հ., *Սողոմոնյան պուժեները Սյունիքի բանահյուսական ժառանգության մեջ // Գորիսի պետական համալսարանի հիմնադրման 50-ամյակին նվիրված «Սյունիքը կրթության և մշակույթի օջախ» հանրապետական գիտաժողովի նյութեր*, Երևան, 2019, էջ 157-166:
5. Խեմյան Է. Հ., *Խիկար Բմաստունի պուժեները Շիրակի և Կարսի բանահյուսության մեջ // ԳԱԱ ԵՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություն-ներ»*, Գյումրի, 2020, Հ. 2(23), էջ 195-208
6. Կարապետյան Ա., *Բանահյուսական նյութեր*, ձեռագիր հավաքածու, ՀԱԻԱԲ FFV: 2326,01-2327,00:
7. *Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը*, Ազգմ.՝ Ս. Բ. Հարությունյան, Ս. Ա. Վարդանյան, Է. Հ. Խեմյան, Լ. Խ. Ղեջյան, Ս. Հ. Խեմյան/, Երևան, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2013, 750 էջ:

8. Հարությունյան Ս., Սահակյան Ա., *Ախուրյանի խմբադասվի նյութեր, ձեռագիր հավաքածու*, 1969, ՀԱԻԱԲ, էջ FFVIII: 2932,01-2955,00
9. Հարությունյան Ս. Բ., *Հայ առասպելաբանություն*, Բեյրութ, «Համազգային» հրատ., 2000, 527 էջ:
10. Մովսիսյան Հ., *Նյութեր հայ ժողովրդական բանահյուսությունից*, ձեռագիր հավաքածու, Ախուրյան, 1958, ՀԱԻԱԲ FFX: 1047-1155:
11. *Ծիրակ. հայոց բանահյուսական մշակույթը/* կազմ.՝ Մ. Հ. Խենյան, Է. Հ. Խենյան, Լ. Խ. Ղուեջյան, Հ. Հ. Մատիկյան/, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 2024, 640 էջ:
12. Лосев А. Ф. , *Афина // Мифы народов мира*, I том, Москва, Изд-во «Советская энциклопедия», 1987, с. 125-129.
13. *Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка*, Ленинград, Изд-во «Наука», 1979, 440 с.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Էսթեր Հայկի Խենյան բան. գիտ. թեկնածու,
ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
ավագ գիտաշխատող, Երևան, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ ekhemchyan@yandex.ru, <http://orcid.org/0000-0002-3638-7855>

Ester Hayk Khemchyan: PhD in Philology,
Senior Researcher at Institute of Archaeology and Ethnography of NAS, Yerevan, RA,
e-mail: ekhemchyan@yandex.ru, <http://orcid.org/0000-0002-3638-7855>

Эстер Гайковна Хемчян, кандидат филолог. наук,
Старший научный сотрудник Института археологии и этнографии НАН, Ереван, РА
эл. адрес: ekhemchyan@yandex.ru, <http://orcid.org/0000-0002-3638-7855>